

ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΑΛΗΘΕΙΑ ΣΤΟΝ ΚΑΙΝΟΔΟΞΟ ΘΕΟΦΙΛΟ ΚΑΪΡΗ

«Δέν ζητῶ νά διδάσκω πλέον οὔτε νά ἦμαι τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ὑπόδικος, ζητῶ νά λογίζωμαι καί ἐγώ ὡς Ἕλληνα ἐλεύθερος, νά κατοικῶ ὡς τοιοῦτος τήν Ἑλλάδα, νά ὑποτάσσωμαι, ὡς καί οἱ λοιποὶ Ἕλληνες, εἰς τόν νόμον καί νά ἦμαι ὑπεύθυνος, ἂν αὐτούς παραβῶ»¹. Εἶναι ἡ ἀδυνατισμένη φωνή ἐνός ταλαιπωρημένου ἀνθρώπου, ἐνός καθαιρεμένου ἱερέα, ἐνός λογίου καί φιλοσόφου, μέ τήν ὁποία ζητεῖ τὸ ἐλάχιστον τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, τήν στοιχειώδη, δηλαδή, ἐφαρμογή –καί στήν περίπτωσή του– τῶν νόμων καί τήν ἀντιμετώπισή του ὡς ἀνθρώπου καί κυρίως ὡς πολίτη. Ὁμιλεῖ ὁ Θεόφιλος Καΐρης, ὁ κατατροπένος λόγιος τοῦ μεταδιαφωτιστικοῦ κλίματος τῆς Ἑλλάδας, πού δέν ἀπαξιωθεῖ μόνον ὡς ἀνθρώπος, ἀλλά καί ἐξοντώθηκε βιολογικά, ἐνῶ ἀκόμη καί ἡ σάρκα του βεβηλώθηκε.

Στόν μακρὸν ἱστορικό χρόνο, ἡ περίπτωσή του συναριθμεῖται σέ ἀντίστοιχες καί ἄλλες διανοούμενων πού καταδικάστηκαν μέχρι θανάτου ἀπὸ τοὺς ἐκφραστές τῶν κατεστημένων θρησκευτικῶν καί πολιτικῶν ἀντιλήψεων, ἀπὸ τὸν φανατισμὸ καί τὴ μισαλλοδοξία Χριστιανῶν ὀρθοδόξων –σοροπηγῶν τῆς ἐλεύθερης γνώμης– πού, κατὰ τὰ ἄλλα, εἰσηγοῦνται τὴν ἀγάπη, τὴ μακροθυμία καί τὴ διαλλακτικότητα. Ἡ βάρβαρη ἀντιμετώπιση τοῦ θεολόγου καί φιλοσόφου Καΐρη δέν μᾶς ἐπιτρέπει, ἀσφαλῶς, νά προσπεράσουμε ἐλαφρᾶ τὴ καρδιά τὸ γεγονός αὐτό, ἀλλὰ ἀπαιτεῖ νά μείνουμε ἐπ' ὀλίγον καί νά ἐλέγξουμε τὴ σχέση αὐτὴ ἱερωμένου καί φιλοσόφου, πολίτη καί κρατικοεκκλησιαστικῆς ἐξουσίας. Ἡ συζήτηση γιὰ τὴν ἐν λόγω σχέση ἐπικεντρώνεται, κατὰ πρῶτον, στήν ἠθική δυνατότητα ἔκφρασης καί διατύπωσης ἀπὸ ἕναν ἱερωμένο, συγκεκριμένου θρησκευτικοῦ δόγματος, θέσεων καί ἀντιλήψεων² πού αἱρουν καταφανῶς τὰ θεμέλιά του, καί κατὰ δεύτερον σὺν ἀμφίβολο τοῦ ἐπιτρεπτοῦ καί τῆς λειτουργικότητάς μιᾶς διττῆς ταυτότητας τοῦ ἐνεργοῦντος, δηλαδή στήν ἀποδοχὴ τῆς πλήρους διάκρισης τῆς ἐπαγγελματικῆς ἀσκησης τῶν ἐκκλησιαστικῶν τοῦ καθηκόντων ἀπὸ τίς

1. Ἀλληλογραφία Θεοφίλου Καΐρη, ἐκδομένη ὑπὸ Δ. Ι. ΠΟΛΕΜΗ, τόμοι ἑνδεκα, Ἄνδρος, Καίρειος Βιβλιοθήκη, 1994-2003, Α2. 288. 27-31.

2. Πρόκειται γιὰ τὴ γνωστὴ θεωρία τῆς Θεοσεβείας, ἡ ὁποία, βεβαίως, ἐκφεύγει τῶν πλαισίων τοῦ ἀρθροῦ μας. Πρὸ τὴν ἀναγωγὴ τῆς ἀντίληψης αὐτῆς σὲ σχετικὲς πηγὲς καί

θεωρητικές του αναζητήσεις για ζητήματα, όμως, που δεν είναι συζητήσιμα, αλλά αποτελούν δογματικές θέσεις από αιώνες. Η προσέγγισή μας δεν εξετάζει το ζήτημα θεολογικώς, γιατί η όπτική αυτή είναι προφανώς όριστικά ολοκληρωμένη και έρμητικά κλειστή, αλλά μόνον κοινωνιολογικώς. Ύπ' αυτήν, λοιπόν, την έποψη έπισημαίνουμε ότι ο κανόνας, το έθος, αλλά και το θετικό δίκαιο λειτούργησαν ιστορικώς και λειτουργούν με ανώτατο κριτήριο τη διατήρηση και τη διάσωση του δόγματος. Άλλα και πέραν τούτου, η ένταξη σέ ένα θεσμικό όργανο προϋποθέτει πάντοτε την αποδοχή των θεμελιωδών θέσεων που όρίζουν την ταυτότητά του, ενώ οποιαδήποτε παρέκβαση θέτει έκποδών εκείνον που παραβαίνει τις θεμελιώδεις όρίζουσες.

Έάν όμως τὰ πράγματα είχαν εξελιχθεί μόνον έτσι και η ανθρωπότητα αποδέχονταν τη θέση αυτή ως ολοκλήρωμα, κάθε ισχύσασα και ισχύουσα αντίληψη θα αποκτούσε αιωνιότητα, μὴν επιτρέποντας τη δοκιμή και την ένδεχόμενη κατίσχυση σϋδεμιᾶς αλλαγῆς. Γνωρίζουμε όμως ότι η άκινήσια δεν είναι ο φυσικός, ούτε ο ιστορικός κανόνας των πραγμάτων. Έπομένως, γεννάται το κοινότοπο έρώτημα: πότε το υποκείμενο δικαιούται ήθικώς νά δράσει; Όταν αποτελεί μοναχική περίπτωση που δεν βρίσκει απήχηση και οί θέσεις του αἶρουν τη συσσωμάτωσή στην οποία ανήκει; Όταν και όλίγοι άλλοι κινούνται πρὸς την ίδια κατεύθυνση; Προφανώς, αποδεχόμαστε πώς, όταν τὰ πράγματα εξελίσσονται και υπάρχει πια διαλεκτική σύγκρουση θέσεων, κανείς δεν μπορεί νά εμποδιστεί κανέναν από μιά τέτοια δράση. Είναι μήπως ήθικότερο το υποκείμενο νά αποχωρεί από τη συγκεκριμένη συσσωμάτωση, αφού διαφωνεί με τις ρίζες της θέσεως και νά δρά αυτόνομα; Τότε όμως η απήχηση του, κατά κανόνα, εδυνατώνει και ελαχιστοποιείται. Παραμένει μήπως ως φωνή βοώντος εν τη ερήμῳ, αναμένοντας οί θέσεις του νά ριζώσουν και νά καρπίσουν στο μέλλον, αποδεχόμενο συνειδητά και όποιεσδήποτε έπιπτώσεις; Γεγονός, πάντως, είναι πώς σέ κάθε περίπτωση παρατηρείται μία σχετικότητα και σίγουρα υπάρχει και συνυπολογίζεται και το προσωπικό ρίσκο σέ οποιαδήποτε από τις παραπάνω στάσεις και συμπεριφορές.

Τὰ έξωτερικά αυτά στοιχεία θέτουν το πλαίσιο της δραστηριότητας του

γιά τη φιλοσοφική της όριοθέτηση, βλ. τη θέση που αναπτύσσει ο Ν. ΧΡΟΝΗΣ, στα άρθρα του, Οί απόψεις του Θεοφίλου Καΐρη γιά τη φιλοσοφία και γιά τις προϋποθέσεις ανάπτυξεώς της στην Ελλάδα, *Πρακτικά Πανελληνίου Συμποσίου «ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΚΑΪΡΗΣ»*, έπιμ. Γ. ΚΑΡΑ, έκδ. φροντίδα Γ. Δαρδανού, Αθήνα, Gutenberg, 1988, σσ. 40-41, σημ. 34, και Η θέση του Θεοφίλου Καΐρη επί του έμπειρισμού και του όρθολογισμού, *Έπιστ. Έπετηρίς του Πανεπιστημίου Αθηνών*, περ. Β, τ. Α', 1992-1995, σ. 171. Πβ. και Ν. Κ. ΨΗΜΜΕΝΟΥ, Μία κριτική της κριτικής του Καλλιγά γιά δύο έργα του Καΐρη, *Πρακτικά Πανελληνίου Συμποσίου «ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΚΑΪΡΗΣ» ...*, ένθ' άν., σσ. 63-65. Κυρίως, όμως, πβ. την εισαγωγή του Ν. Σινιόσογλου, στην έκδοση *Θεόφιλος Καΐρης, Γνωστική-Στοιχεία Φιλοσοφίας*, είδ.-έπιμ., Ν. ΣΙΝΙΟΣΟΓΛΟΥ, Άνδρος, Καίρειος Βιβλιοθήκη, έκδ. Εύρασία, 2008, σσ. 83-95 και 104-108.

Καΐρη ὅσον ἀφορᾷ τὴ σχέση του μὲ τὸ ὀρθόδοξο δόγμα καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία στὴν Ἑλλάδα καὶ συνδέονται ἅμεσα μὲ τὶς ταλαιπωρίες καὶ τὴ βαρβαρότητα³ μὲ τὴν ὁποία ἀντιμετωπίστηκε ἀπὸ τὸ ἱερατικὸ κατεστημένο ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἐπίσημη πολιτεία. Τὰ χαρακτηρίζουμε δὲ ἐξωτερικά, γιατί δὲν καθορίζουν, οὔτε ἐπηρεάζουν ἅμεσα τὸ εἶδος τῆς φιλοσοφικῆς του ἐνασχόλησης, ὁριοθετοῦν ὅμως τὸ πλαίσιο τῆς ζωῆς καὶ τῆ βιοθεωρία τοῦ Καΐρη. Ἡ ἐλευθεριότητά του νὰ φιλοσοφεῖ ὡς ἱερωμένος ἀδιακρίτως πρὸς τὸ δόγμα, ὅπως θὰ ἔκανε κάθε πολίτης, περιορίζεται ἀπὸ τὴν ταυτότητά του καὶ ἡ συγκρότηση νέων θεωριῶν ποὺ ἀντίκεινται ρητῶς σ' αὐτό⁴ γεννοῦν παράλληλα τὴν ἀμφιβολία ἂν μπορεῖ νὰ εἶναι ἱερωμένος τοῦ συγκεκριμένου θρησκευτικοῦ δόγματος.

Μέχρι ἐδῶ θὰ κινοῦνταν εὐκολα ἓνας καλοπροαίρετος ἀλλὰ καὶ ἓνας οὐδέτερος ἀναγνώστης τοῦ φιλοσοφικοῦ ἔργου καὶ τῶν θρησκευτικῶν θέσεων ποὺ διατύπωσε καὶ ἀνέπτυξε ὁ Καΐρης. Τὸ ἐρώτημα, ὅμως, ποὺ τίθεται εἶναι ἂν μποροῦμε νὰ δοῦμε, κάτω ἀπὸ τὰ δύο βασικά του ἔργα-ἐγχειρίδια⁵ κάτι περισσότερο. Ὁ Καΐρης δηλαδή εἶναι ἓνας ἱερωμένος ποὺ φιλοσοφεῖ ἢ ἓνας φιλόσοφος μὲ τὸ σχῆμα τοῦ ἱερέως; Θὰ ἀπαντούσαμε καὶ τὰ δύο. Σίγουρα χρησιμοποιεῖ τὸ ἱερατικὸ σχῆμα καὶ τὸ ὀρθόδοξο τυπικὸ γιὰ νὰ πα-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

3. Τὸ ἱερατεῖο θὰ ἐπαχθεῖται ἐπιτυχῶς «νὰ καταστείλῃ τὸ ἐκτὴ ἐπιστήμη, ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ ἐν αὐτῇ ἀκόμη τῇ Ἐκκλησίᾳ πνεῦμα τοῦ νεωτερισμοῦ» καὶ ἀποτυγχάνουσα ἐπνοεῖ τρομερὰν κατὰ τοῦ πνεύματος ἀντίδρασιν, διαργανίζουσα τὴν ἀστυνομίαν τῶν συνειδήσεων», Σπ. ΚΟΜΝΟΥ, προέδρου τῶν ἐν Ἀθήναις ἐφετῶν, *Πρόδρομος φιλοσοφίας. Ἀρμονία τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν καὶ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας*, Ἀθήνησιν 1849, σ. 2.

4. Τὸ νέο δόγμα τὸ περιγράφει ἐπακριβῶς ὁ βιογράφος τοῦ Καΐρη, Δημήτριος Β. Πασχάλης: «Ἡ θεοσέβεια τοῦ Καΐρη ἴδιον ἀποτελοῦσα ἠθικοθρησκευτικὸν σύστημα, προσεγγίζει ἐν τοῖς πρὸς τὸν θεῖον τῶν Ἀγγλῶν φιλοσόφων τοῦ 18^{ου} αἰῶνος, πρὸς τὴν φυσικὴν θρησκείαν τοῦ Ρουσσοῦ καὶ πρὸς τὴν θρησκείαν τῶν θεοφιλανθρώπων τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ἢ ὁποία ἐδέχετο ὡς μόνον δόγματα τὰς ἀπλὰς ἀληθείας, τὰς εἰς πάντα λογικὸν ἄνθρωπον προσιτάς, περὶ τοῦ θεοῦ, τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἀθανασίας. Κατὰ τὸν Θεόφιλον Καΐρη τὸ Θεὸς ἀποκαλύπτεται εἰς πάντα λογικὸν ἄνθρωπον φυσικῶς, αἱ δὲ ἀποκαλυπτόμεναι ἰδέαι εἶνε αἱ τῆς φυσικῆς θρησκείας. Ἔτσι ὁ Καΐρης ὑπῆρξεν μονοθεϊστής, δοξάζων ὅτι εἷς ἦτο ὁ Θεὸς καὶ μὴ πιστεύων εἰς τὸ μυστήριον τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ τὸν Χριστόν, τὸν ὁποῖον ἐθεώρει ὡς ἀπλὸν διδάσκαλον τῆς Ἠθικῆς παρ' Ἑβραίοις». Δ. Π. ΠΑΣΧΑΛΗ, *Θεόφιλος Καΐρης, Ἱστορικὴ καὶ φιλοσοφικὴ μελέτη ...*, Ἀθήνα, ἐκδ. Τυπωθῆτω - Πῶργος Δαρδανός, 1996, σσ. 91-92.

5. Ἀναφερόμαστε στὴ *Γνωστικὴ, Ἡ τῶν τοῦ ἀνθρώπου γνώσεων Σύντομος Ἐκθεσις*, ὑπὸ Θεοφίλου ΚΑΪΡΗ, ἐπιστοαία Σ. ΓΛΑΥΚΩΠΙΔΟΥ, Ἐν Ἀθήναις 1849 (στὴν ὁποία καὶ παραπέμπουμε στὸ ἐξῆς ὡς *Γνωστικὴ*) καὶ στὰ *Στοιχεῖα Φιλοσοφίας*, ἢ τῶν περὶ τὰ ὄντα γενικώτερον θεωρουμένων τὰ στοιχειωδέστερα, ὑπὸ Θεοφίλου ΚΑΪΡΗ, ἐν Ἀθήναις, ἐπιστοαία Σ. ΓΛΑΥΚΩΠΙΔΟΥ 1851, γὰ τὰ ὁποία διατυπώθηκε ἡ θέση ὅτι λειτουργοῦν ὡς δίοδοι γιὰ τὴν προβολὴ τῆς φιλοσοφικῆς καὶ θρησκευτικῆς του κοσμοαντίληψης. Πβ. καὶ τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ Ν. Σινιοσόγλου στὴ νέα ἐκδ., *Γνωστικὴ - Στοιχεῖα Φιλοσοφίας*, Ἄνδρος 2008, σ. 21 (στὸ ἐξῆς ΣΙΝΙΟΣΟΓΛΟΥ). Γιὰ τὰ Στοιχεῖα φιλοσοφίας παραπέμπουμε σ' αὐτὴ τὴ νέα ἐκδόση τοῦ 2008.

ρουσιάζει και να προβάλλει αποτελεσματικότερα τις θέσεις του⁶. Ἀλλὰ καὶ ἐδῶ ἐμφιλοχωρεῖ μία δεύτερη ἀνάγνωση ποὺ ὑπόκειται στὴν ἐκτίμηση ὅτι τὸ ἱερατικὸ σχῆμα εἶναι ἀπλῶς τὸ φορμαλιστικὸ στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο δὲν τὸν ἐμποδίζει νὰ κινηθεῖ ὡς ἐλεύθερος διανοητής. Θὰ μπορούσαμε ἀκόμη νὰ ποῦμε ὅτι τὸ ἱερατικὸ σχῆμα προσδίδει στὸν ἀμφιεσμένο τοῦτο τυπικότητα ἀλλὰ καὶ οὐσία. Τυπικότητα ἐκ τῆς φύσεώς του ὡς ἱερωμένου, οὐσία ὁμως ἀπὸ τὴν ἱερότητα τὴν ὁποία ἐπιζητεῖ καὶ ἡ ὁποία ταυτίζεται μὲ τὴ διαδικασία τῆς ἀλήθειας. Ἔτσι ἡ φιλοσοφία καὶ διερευνᾷ τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀλήθεια αὐτὴ γίνεται ἱερή. Ὁ ἱερέας λοιπόν, ἀνεξαρτήτως δόγματος, γίνεται γνώστης καὶ ἐρευνητὴς τῆς ἀλήθειας.

Ἀλλὰ ἂς δοῦμε ἀκριβέστερα τὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο λειτουργεῖ ὁ Καῖρης: αὐτὸ ὁριοθετεῖται ἀπὸ τὸν χριστιανισμό ποὺ ἀντικαθιστᾷ ἀλλὰ καὶ δανεῖζεται ἀπὸ τὴν ἀρχαία θρησκεία, ἀπὸ τὴν ὀρθοδοξία ποὺ ἀπορρίπτει ἀλλὰ καὶ ἀντιγράφει μερικῶς τὴν ἀρχαία φιλοσοφία (κυρίως τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς Νεοπλατωνικούς) καὶ ἀπὸ τὸν Διαφωτισμὸ ποὺ ἀντιτίθεται ριζικὰ στὴ συντήρηση. Ἡ διαφωτιστικὴ παράμετρος ξανοίγει μπρὸς τοῦ ὅλο το πᾶν νόημα τῶν σκέψεων καὶ τῶν ἀντιλήψεων, ἀπελευθερώνοντας τὸν δημιουργικὸ τοῦ ἑαυτοῦ. Ἀλλὰ ὁ Διαφωτισμὸς δὲν συνιστᾷ μία καθοριστικὴ γραμμὴ πλεύσης στὴν καίρικὴ σκέψη, πλὴν κατέχει μία μερικότητα στὴ φιλοσοφικὴ τοῦ ὀπτικὴ καὶ ἐπομένως ἡ ἐπιχώρησή του δὲν συμπαρασύρει κατ' ἀνάγκη καὶ τὴν ἀντίστοιχὴ σκέψη καὶ δράση τοῦ καίρικου ἐγχειρήματος, μολονότι θέτει ἐν κινδύνῳ τὸ πλαίσιο καὶ τὴ λειτουργία τῆς ἐλευθεροφροσύνης τοῦ. Στὸν Καῖρη ἔχουμε μᾶλλον τὴν ἐκμηδόνιση τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου πρὸς τὴ συγκρότηση μιᾶς φυσικῆς θρησκείας, τῆς θεοσέβειας, ποὺ εἶναι ἡ τάση τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ θεῖον. Θὰ θεωρούσαμε ὁμως, συζητήσιμη καὶ ἴσως καὶ μαξιμαλιστικὴ τὴν ἄποψη ὅτι ὁ Καῖρης βλέπει τὴν ἀναγέννηση τοῦ ἀνθρώπου μέσα ἀπὸ τὴν πρόσληψη μιᾶς ἀρχετυπικῆς φιλοσοφίας⁷ καὶ ὅτι ἀναγνωρίζει τὸ θεῖο καὶ τὸ προσεγγίζει μέσα ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴ φιλοσοφία, στοχεύοντας σὲ μιὰ οἰκουμενικὴ καὶ ὑπεριστορικὴ κοσμοαντίληψη⁸. Θὰ δεχθοῦμε ὁμως δύο στοιχεῖα: ὅτι ἡ θεοσέβεια παρουσιάζεται ἀπὸ τὸν Καῖρη ὡς φιλοσοφία καὶ ὄχι ὡς θρησκεία, καὶ ὅτι ἡ θέση αὐτὴ προβάλλεται ὡς ὑπερασπιστικὴ γραμμὴ ποὺ δὲν ἀλλοτριώνει χριστιανικὲς ἔννοιες, ἀφοῦ ἤδη αὐτὲς συνιστοῦν ἀλλοτριώση τῶν ἐλληνικῶν⁹.

6. Εἶναι ἀσφαλῶς γνωστὸν ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ὁ πρῶτος διδάξας ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἀφοῦ χρησιμοποίησε πλῆθος στοιχείων ἀπὸ τὴν ἀρχαία θρησκεία καὶ φιλοσοφία. Ἀλλὰ, ἐπὶ πλέον, πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι κάθε νέο σύστημα σκέψης καὶ κάθε θρησκεία χρησιμοποιοῦν τὸ ὑπάρχον τυπικὸ καὶ αὐτὸ συνιστᾷ σχεδὸν κανόνα.

7. Ν. ΣΙΝΙΟΣΟΓΛΟΥ, *ἐνθ' ἀν.*, σ. 77.

8. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *ἐνθ' ἀν.*, σ. 131.

9. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *ἐνθ' ἀν.*, σ. 107. Ἄρα ἡ καταδίωξη τοῦ Καῖρη ὀφείλεται στὴ χρῆση συμβόλων τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης καὶ ὄχι στὴ θεμελίωση φιλοσοφικῆς θρησκείας (αὐτόθι).

Ἀλλὰ ἐμεῖς ἐνδιαφερόμαστε πρωτίστως γιὰ τὸν Καῖρη ὡς διανοούμενο ποὺ φιλοσοφεῖ καὶ σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο θὰ κινηθοῦμε κυρίως στὸ παρόν, ἐπικεντρώνοντας τὴν ἀνάλυση καὶ τὴν ἐρμηνεία μας στὶς γνωσιοθεωρητικὲς τοῦ ἀντιλήψεις ἀπὸ τὶς ὁποῖες προκύπτει καὶ ἡ ἀλήθεια. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, προτεραιότητα δίνουμε στὴν ἀναφορὰ τῆς διαπιστωμένης υἱοθέτησης φιλοσοφικῶν θέσεων ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ σκέψη τῆς ἐποχῆς του. Ἀλλὰ στὸ συγκεκριμένο πεδίο ἔχουμε ἀντικρουόμενες ἀξιολογήσεις τῶν σχετικῶν προσλήψεων καὶ ἐπιδράσεων ποὺ δέχθηκε. Γιὰ παράδειγμα, ἐκφράστηκε ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπιστήμη δυνάμωσε τὸν λόγο καὶ τὴν πίστη τοῦ Καῖρη στὴν ἐλεύθερη ἔρευνα καὶ στὴν ἀποδοχή ὅτι γενικῶς ἡ ἐλευθερία στὴν κρίση καὶ τῇ σκέψει εἶναι ὁ μονόδρομος γιὰ τὴν ἀλήθεια. Αὐτὸς ὅμως ὁ ὀρθολογισμὸς χαρακτηρίστηκε αὐθαίρετος, γιατί ταυτίζει τὸ λογικὸ μὲ τὸ ἀληθές, ἀπολυτοποιεῖ τὴν πίστη στὸ λογικὸ καὶ τὴν ὁδηγεῖ στὸ ἀντίθετο τέρμα: δηλαδή ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη ἔρευνα φτάνει στὸν δογματισμό¹⁰. Γενικὰ οἱ ἐπιδράσεις τοῦ Διαφωτισμοῦ μποροῦν νὰ ὀριοθετηθοῦν στὴ γαλλικὴ παράμετρό του, σὲ ὀρισμένους Ἀγγλους φιλοσόφους, σὲ πληροφοριακὲς ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴ γερμανικὴ φιλοσοφία (Leibniz, Wolff, Kant, Hegel, Schelling), ἀλλὰ καὶ στὸν Comte¹¹. Ἐπίσης ἔχει ἐπισημανθεῖ ἤδη ἀπὸ παλαιότερα, ὅτι τὰ ἔργα τοῦ Καῖρη ἐκδίδονται κατὰ τὴν τελευταία περίοδο τῆς ζωῆς του, ἐκτιμᾶται ὅμως ὅτι ἀποτελοῦν τὴ σημαντικὴν ὁλὴν τῶν ἀναζητήσεών του, μολονότι – σὲ μεγάλο βαθμὸ – εἶναι ἐκτὸς φάσης, ἀφοῦ προβάλλουν διαφωτιστικὲς ἀντιλήψεις τῆς ἀπλούσας ἀντιστοιχίας εὐρωπαϊκῆς σκέψης στὰ μῆσα τοῦ 19ου αἰῶνα¹². Τονίζεται, δηλαδή, ὅτι ὁ Ἀνδρέας φιλόσοφος εὐμένει στὸ πνεῦμα τοῦ Διαφωτισμοῦ, παρ' ὅτι ἡ δυναμικὴ τοῦ ἔχει παρέλθει καὶ ἔχει παραμερισθεῖ ἤδη ἀπὸ ἄλλες ἀντιλήψεις¹³.

Ἡ διαφωτιστικὴ αὐτὴ ταυτότητα τοῦ Καῖρη καταγράφεται καὶ πιστοποιεῖται διαρκῶς ἀπὸ τὴ θέση ποὺ λαμβάνει ὁ ἴδιος ἀπέναντι στὴν ἰσχὺ τοῦ λόγου¹⁴. Ὁ λόγος εἶναι ὁ ἀπλανὴς ὁδηγὸς τῆς φιλοσοφικῆς του σκέψης καὶ

10. «Ἡ εἰσφορὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψης στὴν καίρικὴ θεοσέβεια νομίζω ὅτι ἀρχίζει καὶ τελειώνει σ' αὐτὸ μόνο τὸ σημεῖο. Ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπιστήμη τοῦ ἐδυνάμωσε τὸν λόγο, τὴν πίστη στὴν ἐλεύθερη καὶ ἀνεμπόδιστη ἔρευνα, τὴν πεποίθηση ὅτι ἡ ἐλευθερία στὴν κρίση καὶ στὴ σκέψη εἶναι ὁ μοναδικὸς δρόμος γιὰ τὴν ἀλήθεια. Αὐτὸς ὁ ὀρθολογισμὸς, ἀπόλυτος καὶ αὐθαίρετος, μὲ τὴν ἀρχικὴ βασικὴ πλάνη τῆς ταυτότητας ποὺ κάνει τοῦ λογικοῦ μὲ τὸ ἀληθές, γεμίζει τὴν ψυχὴ μὲ ἀσάλευτη πίστη στὸ λογικὸ καὶ τὴν ὁδηγεῖ σὲ ἀντίθετο ἀπὸ τὴν ἀφετηρία τέρμα. Ξεκινάει ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη ἔρευνα καὶ καταλήγει σὲ δογματισμούς», Β. Ν. ΤΑΤΑΚΗ, Ὁ Θεόφιλος Καΐρης καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ σκέψη, περ. Παιδεία, 2, 15-11-1946, σ. 87.

11. Πβ. Β. ΚΥΡΚΟΥ, Ὁ Θεόφιλος Καΐρης καὶ ἡ φιλοσοφία, εἰσαγωγὴ στὴν ἔκδοση, Δ. Π. ΠΑΣΧΑΛΗ, Θεόφιλος Καΐρης, Ἱστορικὴ καὶ φιλοσοφικὴ μελέτη ..., σσ. θ-κε'.

12. Αὐτόθι, σ. ιβ'.

13. Αὐτόθι, σ. ιγ'.

14. Πβ. σχετικὰ τὸ ἀρθρο τοῦ Ν. ΧΡΟΝΗ, Οἱ ἀπόψεις τοῦ Θεόφιλου Καΐρη γιὰ τὴ φιλοσοφία καὶ γιὰ τὶς προϋποθέσεις ἀναπτύξεώς της στὴν Ἑλλάδα, ἐνθ' ἀν., σσ. 34-35.

τῶν θεωρητικῶν του ἀναζητήσεων («ἃ ὁ ὀρθὸς λόγος αἰρεῖ, ἀποδέχεσθαι δεῖ») ¹⁵, ἐντάσσεται στὴν ψυχὴ, δὲν ἀποτελεῖ πηγὴ γνώσης, ἀλλὰ ἐλέγχει τὴν ἁρμονία κρίσεων-ἀντικειμένων. Κριτὴς ὁ λόγος, διατηρεῖ τὴν ἐλευθερία τῆς φιλοσοφικῆς ἀναζήτησης, δὲν τὴν μετατρέπει σὲ θεοσοφία, οὔτε σὲ θεολογικὴς καὶ ἄλλες προκαταλήψεις ¹⁶. Ἀλλὰ ἡ διαφωτιστικὴ ταυτότητα τοῦ Καίρη προκύπτει ἐν μέρει καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιχείρηση σύνδεσης τοῦ περιεχομένου τῆς μὲ τὸ γενικὸ περιεχόμενο τῆς φιλοσοφίας: εἴτε ὡς σοφία καὶ ἐπιστήμη, εἴτε ὡς ἔλλογη γνώση τῆς πρωταρχικῆς αἰτίας τῶν ὄντων νὰ ὑπάρχουν στὴν πραγματικότητα ἢ νὰ εἶναι δυνατά, εἴτε ὡς ζήτησις καὶ εὕρεσις τῆς ἀλήθειας ἢ φιλοσοφία γίνεται πάντοτε μετὰ λόγου καὶ ἀποβαίνει ἔλλογος πράξις τοῦ ἀγαθοῦ ¹⁷.

Ἡ φιλοσοφία ὡς γνώσις τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων ἔχει ἀσφαλῶς στοικῇ ¹⁸ προέλευση καὶ ἀναφορά. Ἡ δεύτερη ἀπόφανση, ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ γνώσις τῶν ὄντων, εἶναι ἔκφρασις τοῦ Ἀριστοτέλη (ὄν ἢ ὄν) ¹⁹ καὶ ὄχι τῶν Στωϊκῶν ἢ τοῦ Πυθαγόρα. Ἡ θέσις ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ γνώσις τῶν δυνατῶν εἶναι δανεισμένη ἀπὸ τὴ γνωστὴ θέσις τοῦ Chr. Wolff ²⁰, ἐνῶ ἡ ὁμοίωσις πρὸς τὸν θεὸ ἀπηχεῖ πλατωνικὴς καὶ νεοπλατωνικὴς ἀντιλήψεις ²¹. Ὅπως φαίνεται, ὁ Καίρης ἀσπάζεται τὴν ἀντιλήψιν γιὰ τὴν καθολικότητα τῆς φιλοσοφικῆς γνώσης, τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴ δυνατότητα ὑπαρξὸς τῶν ὄντων καὶ τὴν τελικὴ ὀπτικὴ τοῦ ἀνθρώπου ποὺ εἶναι ἡ ὁμοίωσις μὲ τὸν Θεό, ἡ θέωσις. Ἡ καθολικότητα τῆς φιλοσοφίας ἀγκαλιάζει ὅλη τὴν πραγματικότητα, εἶναι συμπαντικὴ καὶ περιέχει, ἀναπτύσσει μᾶλλον, ὅλες τὰς ἐπιστήμης καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ γνωρίσῃ τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων. Ἡ ὁμοίωσις πρὸς τὸν Θεὸ δὲν ἀκολουθεῖ τὴς θεολογικῆς καὶ χριστιανικῆς ἀντιλήψεως τῆς ἀποκάλυψης, ὅπως ἐκείνες τοῦ Αὐγουστίνου, ἀλλὰ ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν ἔρευνα καὶ τὴ

15. *Στοιχεῖα Φιλοσοφίας*, ἔκδ. 2008, σ. 212 (ιε').

16. *Αὐτόθι*, σσ. 285 καὶ 209 (θ').

17. «Τὴν σοφίαν θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων ἐπιστήμην τῶν ἀρχαίων τινὲς εἶναι ἔφασαν. Ἐστὶ δὲ κυρίως σοφία, Γνώσις ἔλλογος τῆς πρωτίστης τῶν ὄντων αἰτίας ... Οἱ μὲν γάρ, Γνώσιν τῶν ὄντων ἢ ὄντα· οἱ δὲ Γνώσιν τῶν δυνατῶν ἢ δυνατά· καὶ ἄλλοι ὁμοίωσιν Θεῷ, κατὰ τὸ δυνατόν ἀνθρώπῳ ἀπεκάλεσαν. Καὶ οἷς μὲν Ζήτησις τῶν ἀρχῶν· οἷς δέ, Ζήτησις καὶ εὕρεσις τῆς ἀληθείας· ἑτέροις δέ, τῆς πρὸς ἀλλήλας καὶ τῆς πρὸς τὰ λοιπὰ ὄντα ἁρμονίας τῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων, ἡ Ζήτησις καὶ εὕρεσις μετὰ λόγου τῶν περὶ πάντα τὰ ὄντα ἀρχικωτέρων ἀληθειῶν, ἡ τοῦ ἀληθοῦς ἐν γένει, καὶ πρᾶξις ἔλλογος τοῦ ἀγαθοῦ, ἡ φιλοσοφία ὠροῖται» (*αὐτόθι*, σ. 214, 1, 2).

18. Πβ. *Stoicorum Veterum Fragmenta*, Lipsiae, ed. I. VON ARMIN, 1924, B. II, σσ. 15, 4, 12.

19. *Μετὰ τὰ Φυσικά*, 1003 a 21 κ. ἑξ. καὶ 1026 a 31 κ. ἑξ. Πρβ. Ν. ΧΡΟΝΗ, *ἔνθ' ἀν.*, σσ. 34-35, σημ. 7.

20. Πβ. *Philosophia rationalis sive Logica*, Frankfurt-Leipzig 1732², § 29 «Philosophia est scientia possibilium, quatenus esse possunt». Ἐξάλλου γιὰ τὸν Wolff σημειώνει τὴν πηγὴν ὁ ἴδιος στὴς *Σημειώσεις* τινές, (πβ. τὴ νέα ἔκδ. μὲ ἐπιμ. Ν. ΣΙΝΙΟΣΟΓΛΟΥ, Ἄνδρος 2008, σ. 281, ἀρ. 3).

21. Πβ. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Θεαίτητος*, 17 b 1-3 καὶ ΠΛΩΤΙΝΟΥ, *Ἐννεάδες*, 16 [1] 6, 19-21.

μελέτη του δημιουργημάτων του Θεού²². Έτσι ο άνθρωπος οδηγείται στην επιστημονική γνώση, στη γνώση του αλήθους, ή όποια τον κατευθύνει εν συνεχεία σε αντίστοιχη πράξη και στην απολαβή των αγαθών²³. Άρα, μπορούμε να πούμε ότι στην περίπτωση του έχουμε μία συνισταμένη της αρχαιοελληνικής φιλοσοφικής σκέψης, συνισταμένη που ο Καΐρης αντιλαμβάνεται ως εικόνα της σύνολης πραγματικότητας, την όποια ο άνθρωπος μπορεί να γνωρίσει ή επιχειρεί να γνωρίσει διά μέσου των επιστημών και ή όποια τον οδηγεί στο αγαθό, στην πράξη του δικαίου, ενώ έχει τελικό και ύψιστο στόχο τη διαρκή πνευματική, γνωσιακή και ήθική αναβάθμιση του ανθρώπου. Όσπου να ατενίσει ή και να δυνηθεί να προσεγγίσει τη θέωση.

Άλλά παρά την οίκειωση και την ακολουθία της αρχαιοελληνικής φιλοσοφίας, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε στο σημείο αυτό ότι ο Καΐρης ξεκινά από μία καθαρά θεοκρατική αντίληψη για τη δημιουργία, την εμφάνιση και τη δράση του ανθρώπου: «Ο των όλων άπειροτέλειος Θεός παντοίας τῷ ανθρώπῳ παρέσχε ψυχικάς δυνάμεις και σωματικάς αἰσθήσεις, πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ, δι' ὃν αὐτὸν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρήγαγε συντελούσας»²⁴ –και μάλιστα ἐκ τοῦ μηδενός– και τὸν ἐφοδιασμὸ τοῦ ἀνθρώπου μὲ ἕναν μηχανισμό που μπορεί νὰ τὸν ὡδηγήσει στὸν ἀπώτερο σκοπὸ τῆς θέωσης. Βέβαια, δὲν μπορούμε νὰ ἀποκλείσουμε στὸ σημείο αὐτὸ και μιὰ καρτεσιανὴ ἀπήχηση²⁵, ἰδιαίτερα γιὰ τὸν ἐφοδιασμὸ τοῦ ἀνθρώπου μὲ ἕναν ἐξοπλιστικὸ μηχανισμό που περιέχει τίς ἀπαραίτητες γιὰ τὸν στόχο τοῦ ψυχικῆς δυνάμεις και αἰσθήσεις. Μεταξὺ τῶν δυνάμεων αὐτῶν ἐξέχουσα θέση κατέχουν οἱ γνωστικῆς, οἱ λογικῆς ἀλλὰ και οἱ θεοσεβικῆς δυνά-

22. *Γνωστική*, σ. 12, § 27: «ἐκ τῆς λογικῆς ἐρεῖνης τῶν περὶ αὐτὸν ὄντων, εἰς τὴν περὶ Θεοῦ ἀνέρχεται (ὁ ἄνθρωπος) θεωρίαν, εἰς τὴν φυσικὴν δηλαδὴ ὑπὸ τινων λεγομένην θεολογίαν».

23. «... και σύμφωνον αὐτῇ [τῇ ἀληθείᾳ] διάγειν βίον, και τῶν ἐκ τούτου προκυπτῶν ἀγαθῶν, ὡς ἐξῆν αὐτῷ, ἐν γνώσει ἐπαπολαύειν», *Στοιχεῖα φιλοσοφίας*, σ. 207 (ε'). Ὁ Π. Καλλιγᾶς θεωρεῖ τὴ *Γνωστική* «ὡς τὸ πλέον σπουδαῖον δι' ἡμᾶς ἔργον», και «ὡς σύντομον τοῦ ὅλου» (πβ. τὴ Βιβλιοκρισίᾳ του: *Γνωστική, ἡ τῶν τοῦ ἀνθρώπου γνώσεων σύντομος ἐκθεσίς*, 1849, σ. 630 –*Στοιχεῖα Φιλοσοφίας, ἡ τῶν περὶ τὰ ὄντα γενικώτερον θεωρουμένων τὰ στοιχειωδέστερα*, 1851, ἐν Ἀθήναις– ὑπὸ Θ. ΚΑΪΡΗ, ἐπιστοαία Σ. ΓΛΑΥΚΩΠΙΔΟΥ, Πανδώρα, τ. Β' (Ἀπρίλιος 1851 - Ἀπρίλιος 1852), σσ. 629- 632. –Γιὰ τὴν ἀπορριπτικὴν κριτικὴν τοῦ Καλλιγᾶ και τὴν ὡς ἕνα βαθμὸ ἀναίρεσίν τῆς βλ. Ν. Κ. ΨΗΜΜΕΝΟΥ, *ἐνθ' ἀν.*, σσ. 61-70. Ὁ Ψημμένος ἀποδέχεται τὴ θέσιν τοῦ Καλλιγᾶ ὅτι ὁ Καΐρης ἀκολουθεῖ τὴ σκαπτικὴ σχολὴ τοῦ ὑποκειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ και ἰδιαίτερα τὸν Berkeley, σ. 67. –Ὁ Καλλιγᾶς γράφει αὐτολεξεὶ πὺς κάποια μέρη τῆς *Γνωστικῆς* «φαίνονται ἀντιγεγραμμένα και ἐξ αὐτοῦ τοῦ Μπερκελέου ὡς ὅτι γεννῶνται αἱ ἰδέαι ἢ διὰ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων ... ἢ διὰ τῶν ἐσωτερικῶν ...» και καταλήγει πὺς «ἐκ ... τοῦ συνδυασμοῦ ὅλων τούτων προκύπτουν αἱ ἀτομικαὶ ἰδέαι, ἢ αἱ ἀφηρημέναι διὰ τῆς ἀφαιρέσεως», Π. ΚΑΛΙΓΑ, *ἐνθ' ἀν.*, σ. 630.

24. *Γνωστική*, σ. 1.

25. Μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀναφέρει τίς θέσεις τοῦ Descartes γιὰ τὸ τέλειο ὄν, τὸν Θεό, κλπ. (R. DESCARTES, *Λόγος περὶ τῆς μεθόδου*, εἰσαγ.-μτφρ.-σχόλια Χρῆστοφ. ΧΡΗΣΤΙΑΝΗ, Ἀθήνα, ἐκδ. Παπαζήση, 1976, σσ. 35-38.

μεις²⁶. Αἰσθήσεις καὶ ψυχικὲς δυνάμεις ἔχουν ἀνάγκη τὰ ἀντικείμενα γιὰ νὰ ἐκφραστοῦν, δηλαδή τὸν ἴδιο τὸν κτίστη καὶ τὴν κτίση καὶ μέσῳ τῶν δυνάμεων αὐτῶν ἐπιτυγχάνεται ἡ γνωσιακὴ διαδικασία καὶ συγκροτοῦνται οἱ ἐπιστῆμες. Πάντα ὅμως ὁ στόχος εἶναι ἡ ἀναφορὰ στὸν Θεὸ καὶ ἡ ἔνθεος πραγμάτωση τοῦ ἀνθρώπου²⁷ καὶ αὐτὸ δείχνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὡς δημιουργημα τοῦ Θεοῦ, ἔχει καθορισμένη πορεία καὶ ἰδανικὴ τελεύτηση.

Εἰδικώτερα τώρα ἡ γνωσιακὴ πορεία τοῦ ἀνθρώπου ἀκολουθεῖ καὶ ὑπόκειται στὴ λειτουργία τριῶν παραγόντων: τοῦ Θεοῦ, τὴν ψυχὴ καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ αἰτία τῆς γνώσης, ἡ ψυχὴ, ἡ πηγὴ τῆς, καὶ οἱ ἔμφυτες χρεῖες-ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου οἱ ἀφορμές. Ἄλλως πὼς εἶναι ὁ δημιουργός, τὸ δημιουργημα καὶ ἡ ὕλη ποὺ ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν παραγωγὴ ἔργου²⁸. Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ ἱεραρχεῖ ὄντολογικὰ τοὺς τρεῖς παράγοντες, ἀνάλογα μὲ τὴ σπουδαιότητά τους καὶ δίνει ἐμφανὲς προβάδισμα στὸ πνευματικὸ στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο καλύπτεται, ἐν προκειμένῳ, ἀπὸ τὴν κατοχὴ τῶν γνώσεων. Ὁ καταμερισμὸς ἐδῶ, ὁ καταμερισμὸς δηλαδή τῶν γνώσεων, ἔχει διττὴ ἀναφορὰ. Οἱ γνώσεις διαιροῦνται καὶ καταχωρίζονται σὲ γνώσεις ποὺ ἀφοροῦν τὸ ἴδιο τὸ ὑποκείμενο ποὺ γνωρίζει καὶ σὲ γνώσεις ποὺ ἀναφέρονται σὲ αὐτὰ ποὺ γνωρίζει: «... εἰς γνώσεις περὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς γινώσκοντα θεωρούμενον ἀναφερομένας καὶ εἰς γνώσεις τὰ ὑπ' αὐτοῦ γινωσκόμενα ἀφορώσας»²⁹. Ὁ ἄνθρωπος διὰ τῶν γνώσεων ἀποσκοπεῖ στὴ λογικὴ ἔκθεση τῶν πραγμάτων, στὴ λογικὴ ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ καὶ στὴ λογικὴ ἀναζήτησιν τῆς ἀλήθειας. Ὅλα, λοιπόν, γίνονται μετὰ λόγου, καὶ τὸ λογικὸ εἶναι παράγωγικόν³⁰, ἀφοῦ, γιὰ παράδειγμα, ἔχει τὴν ἱκανότητα τοῦ συμπεραίνειν ἐκ τῶν δύο δοθεισῶν κρίσεων, τρίτην πινά³¹.

Ἐνδιαφέρουσα ὅμως καὶ λεπτὴ εἶναι ἡ ἀνάλυση τοῦ Καῖρη καὶ γιὰ τὸ γινώσκειν καὶ τὸ βούλεσθαι. Ὁ Ἀριστοτελεὺς φιλόσοφος περιγράφει τὴ λειτουργία τοῦ νευρικοῦ συστήματος γιὰ τὴν παραγωγὴ τῆς γνώσης³² καὶ ἰδιαίτερα παρουσιάζει τὴν παραγωγὴ τῶν αἰσθημάτων ὡς ἐνέργεια τῶν σωμάτων ἐπὶ τῶν ἡμετέρων ὀργάνων, καὶ τὴ βούληση ὡς ἐνέργεια ἐπὶ τῶν ἡμετέρων σωμάτων καὶ δι' αὐτῶν ἐπὶ τῶν λοιπῶν σωμάτων. Ἡ πορεία τῆς γνώσης ἀκολουθεῖ τὴ σειρὰ: αἴσθημα, ἐννοια (ιδέα), κρίση καὶ γνώση³³. Ὁ νατουραλι-

26. Γνωστική, σ. 1.

27. Αὐτόθι, σσ. 2-3.

28. Αὐτόθι, σ. 5.

29. Αὐτόθι, σσ. 4-5.

30. Αὐτόθι, σ. 7.

31. Φιλοσοφικά καὶ Φιλολογικά, ἐν Πάτραις, ἐκδ. Β. Π. Σεκόπουλος, Βιβλιοπωλεῖον «Ο ΚΑΛΜΟΣ», 1875, σ. 53, § ΡΙΖ'.

32. Καὶ ἐδῶ δὲν μποροῦμε νὰ μὴ δοῦμε μία ἀπὶχρησιν ἀντιλήψεων Γάλλων διαφωτιστῶν, ὅπως ὁ Holbach (D. VON HOLBACH, *Système de la nature*, Paris 1770 καὶ *Elements de la morale universelle*, Paris 1776) καὶ ὁ Lammetrie (J. O DE LAMMETRIE, *Histoire naturelle de l'âme*, Paris 1745 καὶ *L'homme machine*, Paris 1748).

33. Γνωστική, σ. 8.

σμός, πού κατά κάποιον τρόπο ακολουθεῖ, δίνει μία χρονική προτεραιότητα στα αἰσθήματα ὡς πρὸς τὴν ἐμφάνιση καὶ ἀκολουθεῖ ἡ παράσταση πού γίνεται ἰδέα, ἀποβάλλοντας τὸ ὑλικό της ὑπόστρωμα καὶ μπαίνοντας στὴ χορεία τῶν κρίσεων κ.λπ. πού ὁδηγεῖ ἐν τέλει στὴ γνώση.

Ἀλλὰ ὁ Καΐρης δὲν ἀφήνει κενὰ καὶ ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ταυτότητα καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς γνώσης. «Γνώσις κυρίως ἐστὶν ἡ ἐναργὴς τῶν ὄντων κατάληψις» καὶ μπορεῖ νὰ εἶναι μερική (ἀτομική ἐμπειρία), ἐμπειρική (συλλογική ἐμπειρία) καὶ ἐπιστημονική (περιέχει καὶ τὸν λόγο τοῦ γινωσκομένου καὶ συνδέεται καὶ μὲ ἄλλες ἐπιστημονικὲς γνώσεις)³⁴. Ἡ καθαρότητα τῆς γνώσης εἶναι τὸ καίριο χαρακτηριστικό της. Δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν γνώσεις συγκεχυμένες. Ἡ διαφοροποίηση γίνεται μόνον ὡς πρὸς τὴ συμβολὴ καὶ τὸ εἶδος τῆς ἀποκτώμενης ἐμπειρίας, ἡ ὁποία διακρίνεται ἀνάλογα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐνεργούντων ὑποκειμένων (ἓνας ἢ πολλοί). Ἀλλὰ ἡ γνώση πρέπει πάντοτε νὰ δοκιμάζεται καὶ πιστοποιεῖται καὶ ἀπὸ ἄλλες παραμέτρους. Ἀπαραίτητος ἐδῶ εἶναι ἀσφαλῶς ὁ λόγος, ἀλλὰ καὶ ἡ ταυτοποίηση, ἡ σύγκριση καὶ ἡ δοκιμὴ μὲ ὑπάρχουσες γνώσεις πού ἐνισχύουν τὴν ἐπιστημολογίαν τους. Παράλληλα, τονίζεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται ὡς ὁ γινώσκων, ἀλλὰ συνυπάρχει μέσα σὲ ἓναν σταθερὸ ὄντισμὸ διαφορετικῆς ποιότητος, τὸν ὁποῖο ὑποστηρίζει ἀναμφίβολα ὁ Καΐρης (σῶμα θνητό - ψυχὴ ἀθάνατος)³⁵. Στὸν δυϊσμὸ αὐτὸ ὑπακούει καὶ ἡ παραγωγή τῆς γνώσης, ἀφοῦ ἡ ψυχὴ διεγείρεται μέσῳ τῶν προσβολῶν τῶν σωμάτων διὰ τοῦ νευρικοῦ συστήματος «ὥστε αἶσθημα κυρίως ἐστὶν ἀλλοίως τις τοῦ εἶναι τρόπος τοῦ γινωσκόντος, ὡς ἐκ τῶν προσβολῶν τῶν σωμάτων αὐτῷ ἐμποιοῦμενος»³⁶. Στὴ διαδικασία αὐτὴ τῆς παραγωγῆς τῶν αἰσθημάτων ἀκολουθεῖται ἡ ἑξῆς σειρά: μέσα ἀπὸ τὰ μόρια τοῦ σώματος οἱ ἐρεθισμοὶ προσβάλλουν τὶς νευρικὲς θηλές καὶ προκαλεῖται ἔτσι μεταβολὴ ἢ δόνηση πού φθάνει μέσα ἀπὸ τὸ νευρικὸ σύστημα στὸν ἐγκέφαλο διεγερώντας τὴν ψυχὴ πρὸς τὸ αἰσθάνεσθαι³⁷. Ἔτσι ἔχουμε τὴν πρώτη ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν γνωστικῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς ἀλλὰ καὶ τῶν ἀντίστοιχων βουλευτικῶν³⁸.

Ἀλλὰ ἡ οὐσιαστικὴ πορεία τῆς γνώσης ἀκολουθεῖ τὴν παρακάτω διαδρομὴ: τὰ ἀπλά στοιχεῖα τῆς γνώσης εἶναι οἱ ἰδέες ἢ οἱ ἔννοιες τῶν πραγμάτων, ἀκολουθοῦν τὰ ἐσωτερικὰ αἰσθήματα καὶ κατόπιν οἱ σύνθετες ἔννοιες καὶ ἡ ἀλήθεια. Οἱ ἰδέες, οἱ παραγόμενες ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν κυρίως ἐρεθι-

34. *Αὐτόθι*, σ. 16.

35. *Αὐτόθι*, σσ. 16-17.

36. *Αὐτόθι*, σ. 21.

37. «Τὸ περὶ τὰ σωματικά τοίνυν μόρια τοῦτο ῥευστὸν ἐπὶ τοῦ περὶ τὰς νευρικὰς θηλὰς προσβάλλον, μεταβολὴν τινα ἢ δόνησιν ἑαυτῷ ἐμποιεῖ· αὕτη δὲ διὰ τῶν νεύρων εἰς τὸν ἐγκέφαλον διαδοθεῖσα, τὴν ψυχὴν συνδιατίθησιν εἴτε εἰς τὸ αἰσθάνεσθαι αὐτὴν διεγείρει», *Γνωστικὴ*, σσ. 21-22.

38. *Αὐτόθι*, σσ. 26-27.

ομάτων –τά όποία κατανοοῦνται ἔδῳ ἀπὸ τὸν Καίρη ὡς οἱ πρῶτες παραστάσεις μᾶλλον– δημιουργοῦν ἀντίστοιχα ἑσωτερικά αἰσθήματα, ποὺ μὲ τὴ σειρά τους μορφώνουν τὶς ἔννοιες. Ἐννοεῖται ὅτι στή συνέχεια ἔχουμε τὴ γνωστὴ ἀκολουθία, ἔννοιες - κρίσεις - συλλογισμοί, ποὺ ὁδηγοῦν στή γνώση καὶ ἀσφαλῶς στήν ἀλήθεια. Ὁ Καίρης δὲν φαίνεται νὰ ἀμφιβάλλει γιὰ τὴν ποιότητα, τὴν καθαρότητα καὶ τὴν ἐγκυρότητα τῶν γνώσεων, γι' αὐτὸ καὶ δέχεται ὅτι ἀπὸ αὐτὲς ἀναμφίβολα προκύπτει ἡ ἀλήθεια. Γνωρίζει ἄριστα καὶ ἐκθέτει ρητὰ τὴ γνώση-ἀλήθεια ποὺ μπορούμε νὰ ἔχουμε γιὰ τὸ πρᾶγμα καθ' ἑαυτό, ὅταν τὸ θεωροῦμε κατὰ μόνας ἢ μέσῳ τῶν παραμέτρων του καὶ τῶν στοιχείων ποὺ τὸ συνθέτουν. Παράλληλα, καὶ γιὰ τὸ γιγνώσκον ὑποκείμενο, ἀλήθεια εἶναι ἡ ἀκριβὴς παράσταση τοῦ ἐλεγχόμενου ὄντος, ὅπως κυρίως εἶναι στὰ βασικά του στοιχεία. Ἀλλὰ οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες, φαίνεται πῶς ἔχουν διδάξει στὸν Καίρη ἕναν ἀποτελεσματικότερο καὶ ἐπιστημονικότερο τρόπο πιστοποίησης: ἡ ἀλήθεια προκύπτει ἢ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴ συμφωνία καὶ τὴν ταύτιση τῆς ἔννοιαις ποὺ ἔχει σχηματίσει-συγκροτήσει τὸ ἐνεργοῦν ὑποκείμενο τῆς γνώσης καὶ τῆς ἀλήθειας μὲ τὸ πρᾶγμα στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται, ἐρευνᾷ καὶ γνωρίζει. Ἡ ὁμοιότητα ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀντιστοίχιση εἶναι ἡ ἰσχυρότερη ἀπόδειξη τῆς ἀλήθειας τοῦ ἐρευνώμενου πράγματος³⁹.

Μὲ τὸν παραπάνω τρόπο διερευνᾶται καὶ ἐπιτυγχάνεται ἐπιστημονικῶς ἡ ἀλήθεια. Ὁλη αὐτὴ ἡ διαδικασία, ὅμως, ὑπακούει στὸ ὑπέρτατο κριτήριο τοῦ λόγου. Ὁ λόγος εἶναι ἐπικριτικός, εἶναι δηλαδὴ ἡ δομὴ τῆς γνώσης καὶ τῆς ἀλήθειας. Θὰ προσθέτουμε ὡς σχέση τῶν πραγμάτων, ὡς αἰτία, ὡς σχέση, ὡς σύνοψη καὶ ἔλεγχος, ἀλλὰ καὶ φωνητικὰ ὡς ἑξωτερικὸς λόγος ὡς φωνὴ καὶ ὡς ὁμιλία, ὡς μέσο ἐπικοινωνίας καὶ μεταβίβασης τῶν γνώσεων καὶ τῶν ἀληθειῶν στοὺς ἄλλους. Γίνεται μάλιστα ἀποχρῶν μὲ τὴ σφαιρικὴ καὶ ἀναγκαία διερεύνηση τῶν πραγμάτων ποὺ κάνει ἀναγκαστικὴ τὴν παραγόμενη ἀλήθεια, δίνοντας ἔτσι στὸν ἄνθρωπο τὴν ἱκανότητα τῆς λογικῆς ἐρευνας τῶν ὄντων, τὸ φῶς μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο βλέπει καὶ βρίσκει τὴν ἀλήθεια καὶ μάλιστα τὴν ἐπιβεβαιώνει. Τὸ λογικόν, λοιπόν, ἢ λογικὴ δύναμη, πραγματώνει τὴ διαδικασία τῆς ἀλήθειας, ἐνῶ ὁ καθαρὸς λόγος εἶναι τὸ βλέμμα τῆς ψυχῆς μὲ τὸ ὁποῖο αὐτὴ ἀντιλαμβάνεται κάθε ἀλήθεια⁴⁰. Ἀλλὰ ὁ Καίρης ἀξιολογεῖ τὶς γνώσεις μὲ βάση τὴν ἀναφορά τους στὸν Θεό. Δὲν

39. *Αὐτόθι*, σσ. 30-31, «Ἀλήθεια περὶ ὄν τι καθ' ἑαυτὸ θεωρούμενον ἐστὶ τὸ εἶναι ὃπερ κυρίως ἐστίν, ἢ τὸ ὄν ἔχειν πέφυκε προσόντων εὐμορεῖν' ὡς δὲ πρὸς τὸ γιγνώσκον ἀναφερομένη, ἀλήθεια παραστάσις τις ἐστὶν ἐν αὐτῷ τοῦ ὄντος ὡς κυρίως ἐστίν' ἢ συμφωνία τῆς ἐν τῷ γιγνώσκοντι ἐννοίας καὶ τοῦ γιγνώσκομένου πράγματος».

40. *Αὐτόθι*, σ. 31, «Λόγος κυρίως καὶ ἐστὶ καὶ λέγεται καὶ ἀποχρῶν ὅταν πάντα τὰ περὶ αὐτῆς περιέχῃ ἀληθῶς πείθοντα. Λογικόν δὲ κυρίως ἐστὶν ἢ τοῦ ἀποχρῶντος λόγου ἐξερευνητικὴ καὶ εὐρευτικὴ τοῦ ἀνθρώπου δύναμις δηλὸν ὅτι ὁ μὲν ἀποχρῶν λόγος οἶον φῶς ἐστὶ δι' οὗ τὴν περὶ τὰ ὄντα καὶ βλέπει καὶ δείκνυσι ἐπιβεβαίωσι ἀλήθειαν· τὸ δὲ Λογικόν ἢ καὶ Λόγος ὡς ἄλλη τῆς ψυχῆς δρασὶς, δι' ἧς αὐτῆς ἀντιλαμβάνεται».

μένει μόνον σὲ μία καθαρὴ ἔννοια τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου. Ὁ λόγος, γι' αὐτόν, φαίνεται ὅτι εἶναι καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. Ἀπὸ τὸ ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος ... φθάνουμε στὸ καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. Ὅταν οἱ γνώσεις ποὺ κατακτῶνται διὰ τοῦ λόγου μὲ τοὺς παραπάνω τρόπους ποὺ εἶπαμε καὶ γίνονται γνώσεις πιστοποιημένες καὶ ἀληθινές, ἀλλὰ ἀναφέρονται μόνο στὰ πράγματα, στὰ παντοῖα δημιουργήματα (κτίσματα), καὶ ἀδιαφοροῦν γιὰ τὸν Θεό, τότε ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀνοίκειο καὶ κομπὸ ζῶο, ἐνῶ ὅταν συνδέει τὴν κατακτηθεῖσα καὶ ἀποκτηθεῖσα γνώση μὲ τὸν Κτίστη, τότε ἀποκαθίσταται ἡ σύνδεση - διαδρομὴ καὶ ἡ ἀναφορὰ στὸν ὕψιστο δημιουργό, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἔχουν ἐφοδιασθεῖ μὲ τὰ μέσα τῆς γνώσης καὶ πρὸς τὸν ὁποῖο, ἐπομένως, πρέπει νὰ ἀποδίδουν, σὲ τελευταία ἀνάλυση, τὴ δυνατότητα νὰ γνωρίζουν, πράγμα ἀρμόζον καὶ στὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ καὶ σὲ κάθε θεοσεβικὸ ὄν⁴¹. Ἀφήνει ὅμως ἔκθετη τὴ θεωρία του, ὅταν ὑποστηρίζει ἢ ἔστω δέχεται ὅτι γνωρίζουμε τὰ πράγματα ὡς πρὸς ἡμᾶς καὶ ὄχι καθ' ἑαυτά: «Οὐ τὴν φύσιν τῶν οὐσιῶν ἀπολύτως, ἀλλὰ τὰς ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ἐξ αὐτῶν προερχομένας μεταβολὰς μαυθάνομεν»⁴². Μποροῦμε νὰ ποῦμε, λοιπόν, ὅτι ἐδῶ βρίσκεται κοντὰ σὲ μιὰ καντιανὴ προσέγγιση τῆς ἀλήθειας, μιὰ ἀλήθεια τῶν φαινομένων κοντὰ στὸ ἀγνωστικιστικὸ *Ding an sich*⁴³.

Κλείνουμε ἐδῶ μὲ τὶς ἐπιστημονικὲς γνώσεις. Ὁ Καΐρης, καὶ ὅλοι οἱ Νεο-Ἕλληνες διαφωτιστές⁴⁴, τὶς θεωροῦν ἡμετέρες γνώσεις δηλαδή ποὺ ἔχουν διέλθει ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐλέγχους. Ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι αὐτογνωσία, ἀλλὰ ἡ γνώση πρὸς τὸ ἐπιστητὸν. Συνιστᾷ μιὰ σειρά ἀπὸ ἀληθεῖς ἀποδειγμένες, ποὺ μὲ τὴ σειρά τὸς θεμελιώνονται σὲ μιὰ αὐτοαποδεικτὴ (αὐτοβέβαιη) ἀρχή, σὲ μιὰ μέθοδο, δηλαδή, καὶ ὑποθέτουν μιὰ θεωρία, ἡ ὁποία ὅμως, μὲ τὴ σειρά τῆς, στηρίζεται καὶ θεμελιώνεται στὸν λόγο καὶ ἄρα δὲν εἶναι αὐθαίρετη, οὔτε ἀποκεκαλυμμένη: «Ἐπιστήμη ἐστὶν ὡς πρὸς τὸ ἐπιστητὸν μὲν θεωρουμένη, ἄθροισμα ἢ σειρά ἀλληλενδέτων ἀποδεδειγμένων ἀληθειῶν ἐξ ἀρχῶν μὲν αὐτοβεβαίων προερχομένων, τὴν δὲ μετὰ λόγου θεωρίαν τινὸς ὑπόθεσιν ἔχουσῶν»⁴⁵. Αὐτὴ ἡ γνώση καὶ αὐτὸς ὁ τρόπος καὶ ἡ μέθοδος διερεύνησης καὶ ἀπόκτησης τῆς ἀλήθειας εἶναι ὁ συνήθης τρόπος, ἡ συνήθεια

41. *Αὐτόθι*, σσ. 32-33.

42. *Φιλοσοφικά καὶ φιλολογικά, ἐνθ' ἑν., σ. 19 § ΝΑ'.*

43. «... das Ding an sich selbst, dadurch gar nicht erkannt wird», I. KANT, *Kritik der reinen Vernunft* (1781), *Sämtliche Werke*, Erster Band, Leipzig, Verlag von Felix Meiner, 1919, σ. 85 καὶ *passim*.

44. Πβ. Ε. ΒΟΥΛΓΑΡΗ, *Τὸ φιλοσοφεῖν καταξιώνεται «ὡς οὐδὲν ἕτερον ... ἢ τὸν λόγον ἀναζητεῖν»*, *Ἡ Λογική*, σ. 58 (πβ. τὴν ἐπανεκδόσιν τῆς, *Ἡ Λογική ...*, μὲ προλεγόμενα, ἐπιμ., εὐρετήρια Κ. ΠΕΤΣΙΟΥ, Ἰωάννινα, Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων-Τομέας Φιλοσοφίας, Ἔργαστ. Ἐρευνῶν Νεοελλ. Φιλοσοφίας, 2010, σ. 58).

45. *Γνωστική*, σ. 50.

τοῦ λογικοῦ ἀνθρώπου: «ἔξις ἐστὶ τοῦ εἰδέναι μετὰ λόγου»⁴⁶ τὸ χαρακτηρι-
στικὸ τοῦ ἐπιστήμονα καὶ «γνώσεις ἐπιστημονικαὶ ὠνομάσθησαν ὅσαι τῆς
τε ζητήσεως καὶ εὐρέσεως τῶν περὶ τι ἀληθειῶν μετὰ λόγου στοχάζονται»⁴⁷
καί, εἰδικότερα, «Ὅταν οὖν ὁ ἄνθρωπος καὶ τοὺς νόμους τῶν περὶ αὐτῶν
φαινομένων διερευνᾷ καὶ τοὺς λόγους αὐτῶν ἐκζητῇ, τότε τὰς ἐπιστημο-
νικὰς συνίστησι γνώσεις»⁴⁸. Ἄρα ὁ Καίρης δὲν περιορίζεται σὲ ἓναν φιλο-
σοφικὸ ὀρθολογισμό, σὲ μιὰ ἀπόλυτη κατίσχυση τοῦ λόγου, ἀλλὰ καὶ σὲ μιὰ
ἐμπειρικὴ ἔρευνα καὶ θεμελίωση τῶν νόμων τῆς φύσης καὶ τῆς κοινωνίας
καὶ ἔτσι ἡ γνώση καὶ ἡ συνακόλουθη ἀλήθεια συνίστανται ἀπὸ τὸν συνδυα-
σμὸ φυσικῶν καὶ κοινωνικῶν νόμων καὶ λογικῶν διεργασιῶν. Τὸν συνδυα-
σμὸ αὐτὸ τὸν βλέπει καὶ περαιτέρω ὡς *συνδιάθεση* σώματος καὶ ψυχῆς: «ἡ
μὲν ψυχὴ ἐπὶ τοῦ σώματος ἐπενεργεῖ, τοῦτο δὲ ἀντιστρόφως ἐπὶ τῆς
ψυχῆς»⁴⁹, δηλώνοντας ὅμως ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι «αὐτοκίνητος καὶ αὐτενεργὸς
οὐσία»⁵⁰. Ἐν τέλει ὁ Καίρης ὑποστηρίζει τὴν καθολικότητα τῆς φιλοσοφίας,
ἡ ὁποία ἀναζητεῖ τὴν ἀλήθεια τῶν πραγμάτων καὶ καθορίζει τὶς ἀρχές ὅχι
μόνον τῆς ἐπιστήμης ἀλλὰ καὶ τῆς τέχνης: «Ἡ φιλοσοφία περὶ πάντα τὰ
ὄντα ἐνασχολουμένη, τὴν περὶ αὐτὰ ἐν γένει ἐκζητεῖ ἀλήθειαν, καὶ πάσης
τέχνης καὶ ἐπιστήμης καταβάλλει τὰς ἀρχάς».

Ἀλλὰ, παρὰ τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον ὁποία κινεῖται ὁ Καίρης, δὲν
ἀποφεύγει ἡ μᾶλλον προβάλλει λογισμὸς καὶ δέχεται καὶ τὴν ἀποκάλυψη ὡς
μέθοδο ἀληθείας. Αὐτὴ φανερώνει ἀλήθειες ποὺ ἀδυνατοῦν νὰ προσπορί-
σουν οἱ ἐπιστήμες, καὶ ὁ λόγος τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτει μόνον τὰ θεο-
σεβικὰ πλάσματα, ἄρα χρειάζεται ἐξάσκησις, προσέγγισις καὶ οἰκείωσις πρὸς
τὸ θεῖο γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ. Εἶναι ἡ σχέση δημιουργοῦ καὶ ἐνασκημένου καὶ θεο-
σεβοῦς δημιουργήματος, ποὺ μεταβιβάζει θεῖες ἀλήθειες ποὺ δὲν ἔχουν κα-
μία ἄλλη ὁδὸ ἀνακοίνωσης καὶ ἀσφαλῶς εἶναι ὑψηλότερες ἀπὸ τὶς ἀλήθειες
ποὺ ἀνακαλύπτουν τὰ κτίσματα τοῦ Θεοῦ. «Ἀποκάλυψις ἐστὶ θεῶν ἢ θεο-
σεβικῶν ἀληθειῶν διακοίνωσις ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ παντὶ θεο-
σεβικῷ κτίσματι ὡς δέον εἰς Αὐτὸν ἀποτεينوμένῳ, ἐκτελουμένη»⁵¹. Πέραν
λοιπὸν τοῦ κλασικοῦ τρόπου ἐξεύρεσης τῆς ἀλήθειας τῶν πραγμάτων, ὑπάρ-

46. *Αὐτόθι*.

47. *Αὐτόθι*.

48. *Αὐτόθι*, σ. 51.

49. *Αὐτόθι*, σ. 59.

50. *Φιλοσοφικά καὶ Φιλολογικά*, ἐνθ' ἀν., σ. 50, § 4Δ'.

51. *Γνωστική*, σ. 86. Ὁ Π. Καλλιγὰς γράφει ἀπαξιωτικά γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Καίρη: «παῦσε λοιπὸν λατρεύων θρησκείαν ἀνευ θρησκευάτος ... καὶ φιλοσοφῶν μὴ θρησκεύε, ἢ θρησκεύων μὴ φιλοσοφεῖ», ἐνθ' ἀν., σ. 632. Πβ. καὶ σχετικὰς θέσεις τοῦ Αὐγουστίνου (*The City of God against Pagans*, London, New York, Toronto, Oxford University Press, 1963, Book VIII, σσ. 136-138) καὶ τοῦ Θ. Ἀνανάτη (T. AQUINATUS, *Summa Theologiae*, printed in Italy, Marietti Editori Ltd, 1952, I, I, σ. 2) γιὰ τὴν Ἀποκάλυψη ὡς ἐπιστήμη, καὶ μάλιστα πρώτη.

χει, κατά τὸν Καΐρη, καὶ ὁ μεταφυσικὸς καὶ ὑπερβατικὸς τρόπος ἀπόκτησης τῶν ὑψίστων γνώσεων. Ἐκεῖνος δηλαδή, ποὺ μέσα ἀπὸ τὴ μυστικιστικὴ δίοδο, ἐγκαταλείποντας πιά τὸν λόγο καὶ τὴν ἰσχύ του, ὁδηγεῖ τὸν θεοσεβῆ ἄνθρωπο στὴ γνώση τοῦ Θεοῦ καὶ στὴν αὐτογνωσία του. Ἡ γνώση τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἀποκάλυψη σ' αὐτόν, μέσῳ ἑνὸς θαυμαστοῦ τρόπου, τῶν ἀπόλυτων ἀληθειῶν, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς διακρίνεται καὶ ἀνταμείβεται γιὰ τὴ θεοσέβειά του, ἀδυνατίζει, κατὰ τὴν ἀποψή μας, τὸ γνωσιακὸ σύστημα τοῦ Καΐρη, ποὺ ὑπερβαίνει τὸν λόγο καὶ ὑπόκειται στὴν ἀνταποδοτικὴ ἐπιλογὴ καὶ ἀπόδοση τῶν θεοσεβῶν. Ἡ ὑπέρβαση αὐτὴ κινεῖται βεβαίως σὲ ἓνα περιορισμένο πεδίο, ὡς ἰδιαιτερότητα, κατὰ κάποιον τρόπο, μόνον τῶν θεοσεβῶν⁵². «Λέγεται δὲ Ἀποκάλυψις ἡ τοιαύτη τῶν θείων ἀληθειῶν δήλωσις, πρὸς διαστολὴν τῶν ὡς ἐκ τῆς ἀπλῆς θεωρίας τῶν κτισμάτων ἀνακαλυπτομένων καὶ εἰς αὐτὰ μόνον ἀναφερομένων ἀληθειῶν»⁵³.

Οἱ ἀλήθειες τῆς ἀποκάλυψης ἀνάγονται σὲ πέντε κεφάλαια:

1. Σὲ ἀλήθειες γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Θεὸ καὶ τὰ χαρακτηριστικά του καθὼς καὶ στὴ δημιουργία ὅλων τῶν κτισμάτων καὶ τὴ συνεχὴ πρόνοια⁵⁴.

2. Σὲ ἀλήθειες ποὺ ἀναφέρονται στὴν «οὐσίωσιν» τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅλων τῶν θεοσεβικῶν ὄντων⁵⁵.

3. Σὲ ἀλήθειες σχετικὲς μὲ τὴ διάπλαση καὶ διαμορφωση τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅλων τῶν θεοσεβικῶν ὄντων ἀπὸ τὸν Θεὸ ποὺ γίνεται μέσῳ τῆς Θείας πρόνοιας καὶ τῆς Θείας χάριτος⁵⁶.

4. Σὲ ἀλήθειες γιὰ τὴν ἐνδεχόμενὴ γνώση τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν δημιουργημάτων του καὶ τοῦ θελήματός του νὰ ἔχουν ἀπεριόριστο σέβας⁵⁷.

5. Σὲ ἀλήθειες ποὺ δείχνουν τὴν ἀφοσίωση τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδιᾶς στὸν Θεὸ καὶ τὴν πίστη, τὴν ἀγάπη καὶ τὴν ἐλπίδα σ' αὐτόν⁵⁸.

Ὅλες οἱ θεοσεβικὲς ἀλήθειες ἢ γνώσεις ἔχουν ἀρχή, μέσον καὶ τελικὸ σκοπὸ τὸν σεβασμὸ στὸν «ἀπειροτέλειον τῶν ὅλων Θεόν»⁵⁹. Αὐτὰ τὰ περὶ ἀποκαλύψεως δικαίωνουν καὶ τὴν ἀποψὴ ὅτι «τὸ ἔργο τοῦ Καΐρη εἶναι ἐπιγέννημα μυστικισμοῦ ἢ, τουλάχιστον, συγκράσεως ὀρθολογισμοῦ καὶ μυστικισμοῦ»⁶⁰. Εἶναι ἓνα ὀλιγαρχικὸ σύστημα γνώσης καὶ ἀλήθειας ποὺ τὸ προ-

52. *Γνωστική*, σ. 86.

53. *Αὐτόθι*, σ. 87.

54. *Αὐτόθι*, σ. 87.

55. *Αὐτόθι*, σ. 88.

56. *Ἐνθ' ἄν.*

57. *Ἐνθ' ἄν.*

58. *Αὐτόθι*, σ. 89.

59. *Αὐτόθι*, σ. 90.

60. Ν. ΧΡΟΝΗ, Ἡ θέση τοῦ Θεόφιλου Καΐρη ἐπὶ τοῦ ἐμπειρισμοῦ καὶ τοῦ ὀρθολογισμοῦ, *Ἐνθ' ἄν.*, σ. 172. Συμπληρώνει ἀκόμη ὅτι «... διαπιστώνουμε ὅτι αὐτὸς οὔτε πρὸς τὸν ἐμπειρισμὸ συντάσσεται, οὔτε στὸν ὀρθολογισμὸ ἀκολουθεῖ. Τηρεῖ ἀπέναντι καὶ τῶν δύο στάση ἐκλεκτικὴ», *αὐτόθι*, σ. 179. Πάντως ἀντὶ τοῦ ὅρου «ἐμπειρισμός» χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρο «αἰσθητοφροσύνη» (*Στοιχεῖα Φιλοσοφίας*, σσ. 208-209 (η'), § 17).

σεγγίζουν αὐτοὶ ποὺ ἀνῆλθαν στὴν ἀνώτατη βαθμίδα τῆς πίστεως καὶ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὸν Θεό. Δὲν εἶναι ἀσφαλῶς μόνον οἱ θρησκευόντες μὲ τὴ συνήθη ἔννοια τοῦ ὅρου, ἀλλὰ κάθε ἄνθρωπος ποὺ μὲ τὴ συνέπεια καὶ τὴ στάση του, τὸν σεβασμὸ καὶ τὴν ἀναγνώριση τοῦ θείου μπορεῖ νὰ φτάσει στὴν ὁμοίωση καὶ τὴ θέωση καί, ἄρα, νὰ ἀντικρύσει τὶς ὑπέρτατες ἀλήθειες ποὺ περιγράψαμε παραπάνω.

Ἡ ὁλοκλήρωση, ὅμως, ὅσον ἀφορᾷ τὸ γνωσιακὸ σύστημα τῶν σταθερῶν καὶ ὄχι τῶν ὑπερβατικῶν ἀληθειῶν, ἔρχεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Καῖρη. Ὁ λόγος, ἡ λογικὴ ἰκανότητα εἶναι πάντοτε τὸ σταθερὸ μέσον καὶ ὁ τρόπος γιὰ τὴν ἀπόκτηση γνώσεων καὶ γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τῆς ἀλήθειας τῶν πραγμάτων. Τὸ γνωστικὸ ὑποκείμενο καὶ τὸ ἀντικείμενο ποὺ γνωρίζεται καλύπτουν τὸ σύνολο τῶν γνωσιακῶν ἰκανοτήτων καὶ ὁλοκληρώνουν τὸν κύκλο τῆς γνώσης. Αὐτογνωσία καὶ ἑτερογνωσία, ὁ ἑαυτὸς καὶ τὰ ἄλλα ὄντα, ἡ λογικὴ εὕρεση τῶν ιδιοτήτων τους, ἀλλὰ καὶ ἡ λογικὴ λειτουργία καὶ ἡ δομὴ τῆς τεχνικῆς, ὅλα συντείνουν πρὸς τὴ λογικὴ ἀνακάλυψη τῆς ἀλήθειας, ἡ ὁποία συναπαρτίζει καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση τῶν πραγμάτων⁶¹.

Γρηγόριος ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ
(Ἰωάννινα)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

KNOWLEDGE AND TRUTH IN INNOVATIVE THEOPHILOS KAIRIS

This study examines the issue of knowledge and truth in Theophilos Kairis, whose point of view is bounded from Christianity that substitutes but also borrows elements from the ancient religion, from Enlightenment, which stands radically opposed to conservatism, and elements from reverence known as *theosebism*, meaning «soul that tends to the divine». Especially, the cognitive state of man serves the function of three factors: God (the reason of knowledge-*gnosis*), the Soul (its source) and Man (his needs work as the triggers). This way follows the path from the simple elements of cognition (ideas and concepts) to internal emotions and lately the complicated concepts and the truth itself. However, all this procedure obeys the ultimate criterion of *logos* which is existential as the structure of knowledge and truth. Similarly, the

61. *Γνωστική*, σ. 91: «πᾶσαι τοῦ ἀνθρώπου αἱ γνώσεις ἢ περὶ τὸ γινώσκον θεωροῦνται ἢ περὶ τὰ γινωσκόμενα· καὶ τὰς μὲν πρώτας λαμβάνει τὰς δυνάμεις παρατηρῶν, δι' ὧν καὶ ἑαυτὸν καὶ τὰ λοιπὰ διερευνᾷ ὄντα· τὰς δὲ δευτέρας συνίστησιν ἢ μετὰ λόγου τὰς ιδιότητας τῶν γινωσκομένων ἐξιστορῶν καὶ τὰς ἱστορικὰς συμπληρῶν γνώσεις· ἢ μετὰ λόγου τὰ τεχνουργήματα θεωρῶν, καὶ τὰς τεχνικὰς παράγων· ἢ μετὰ λόγου τὴν περὶ πάντα ἐκζητῶν ἀλήθειαν καὶ τὰς ἐπιστημονικὰς συναπαρτίζων».

science, as knowledge of absolute knowledge, is a series of truths proven, that is based on a self-evident principle, method and assumes a theory, which by the way and consequently is based and founded in Logos. Kairis does not limit himself to a philosophical rationalism but also follows a foundation of empirical research and the laws of nature and society. Consequently, knowledge and truth as its results consists of the combination of natural and social laws and logical processes, although he, exceptionally, does not avoid revelation at all.

Gregorios KARAFYLLIS

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

